

Dmitrij F. Markow

Zagadnienia teorii i metodologii porównawczego badania literatur słowiańskich

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 65/4, 361-386

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DMITRIJ F. MARKOW

ZAGADNIENIA TEORII I METODOLOGII PORÓWNAWCZEGO BADANIA LITERATUR SŁOWIAŃSKICH

Marksistowska teoria porównawczego badania literatur we współczesnej nauce radzieckiej ma niemałe osiągnięcia (prace M. P. Aleksiejewa, W. M. Żyrmunskiego, N. I. Konrada, D. S. Lichaczowa, M. B. Chrapczenki, I. G. Nieupokojewej, R. M. Samarina i innych uczonych). Rzecz dziwna jednak — wielu znanych komparatystów zachodnich dotychczas nie dostrzega tych osiągnięć, skłonni są nie liczyć się z nimi, choć pretendują do obiektywnej charakterystyki ogólnego stanu porównawczych badań literatury w skali międzynarodowej¹. Tymczasem zaś taka charakterystyka — rzeczywiście obiektywna i szeroka — jest dziś zdecydowanie niemożliwa bez uwzględnienia badań uczonych radzieckich.

Zrobiono u nas naprawdę dużo. Ale omawianie licznych opublikowanych prac nie jest zadaniem tego artykułu. To obszerny, osobny temat, który poruszę jedynie częściowo. Głównym celem artykułu jest postawienie pewnych teoretycznych i, jak mi się wydaje, aktualnych problemów, związanych ze współczesnym stanem literaturoznawstwa porównawczego w ogóle, a porównawczego badania literatur słowiańskich w szczególności.

[Dmitrij Fiodorowicz Markow (ur. 5 XI 1913) — badacz literatury bułgarskiej i komparatysta, profesor Akademii Nauk Społecznych przy KC KPZR, obecnie dyrektor Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki, członek-korespondent Akademii Nauk ZSRR, autor prac z historii literatury bułgarskiej (*Българска поезия первой четверти XX в.*, 1959; i inne) oraz książki *Генезис социалистического реализма* (1970).

Przekład według: Д. Ф. Марков, *Вопросы теории и методологии сравнительного изучения славянских литератур*. W zbiorze: *Славянские литературы. VII Международный съезд славистов. Варшава, август 1973 г. Доклады советской делегации*. Издательство „Наука”, Москва 1973, s. 31–55.]

¹ Zob. np. C. Pichois et A. M. Rousseau, *La Littérature comparée*. Paris 1967. s. 38.

Jest jeszcze wiele nie rozwiązanych, spornych zagadnień, mających duże znaczenie teoretyczne i wymagających dalszego przedyskutowania. Do kręgu tych zagadnień należą: pojęcie porównawczego badania literatury, podstawowe typy badań porównawczych, ich zróżnicowanie i związki, ich podstawy metodologiczne.

Przede wszystkim należy dokładniej określić przedmiot porównawczych badań literackich, termin i pojęcie „porównawcze badanie literatury”. Lekceważący stosunek do tych zagadnień jest głęboko błędny. Termin wiąże się z pojęciem, a bez pojęć nie ma nauki.

Komparatystyka zachodnia nierzadko rozgranicza i przeciwstawia tzw. literaturoznawstwo porównawcze, sprowadzane najczęściej do badania związków literackich i wpływów, oraz literaturoznawstwo ogólne, obejmujące badanie typologicznych zjawisk literackich. Stanowisko takie pozbawione jest konkretnohistorycznego podejścia do literatury i, oczywiście, jest bezpodstawne — mechanicznie dzieli jednolity proces.

W literaturoznawstwie radzieckim wypowiada się rozmaite opinie o przedmiocie porównawczego badania literatur. Najbardziej godny przyjęcia wydaje się punkt widzenia zawarty np. w pracach W. M. Żyrmunskiego o różnorodnych typach stosunków literackich. Rozgraniczając związki literackie i podobieństwa typologiczne, lecz nie przeciwstawiając ich, uczyony uważa jedno i drugie za przedmiot literaturoznawstwa porównawczego². Jednakże ten punkt widzenia nie jest ogólnie przyjęty. Złożoność, wieloaspektowość przedmiotu wywołuje niekiedy absolutyzację którejś z jego cech. I tak B. G. Reizow sprowadza faktycznie pojęcie porównawczego badania literatury jedynie do wpływów literackich³. N. K. Gudziej przeciwnie:

Przez metodę porównawczą w literaturoznawstwie we właściwym sensie słowa będziemy rozumieli taki sposób badania, przy pomocy którego porównuje się jednorodne lub podobne fakty i zjawiska literackie, niezależnie od ich pokrewieństwa genetycznego bądź wpływów, zapożyczeń, powiązań i oddziaływań wzajemnych, powstających w wyniku kontaktów kulturalno-historycznych różnych narodów⁴.

Tymczasem wpływy literackie i podobieństwa zjawisk powstające niezależnie od związków i wzajemnych wpływów literatur to dwie strony tego samego procesu. Wpływ literacki jest niemożliwy bez podobień-

² В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*. W zbiorze: *Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике*. Москва 1960, s. 253 p.

³ Zob. Б. Г. Рейзов, *Сравнительное изучение литературы*. W zbiorze: *Вопросы методологии и литературоведения*. Москва—Ленинград 1966, s. 170—217.

⁴ Н. К. Гудзий, *Сравнительное изучение литератур в русской дореволюционной и советской науке*. W zbiorze: *Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур*. Москва 1961, s. 68.

stwa sytuacji w literaturze oddziałującej i w literaturze percypującej. A. N. Wiesiełowski określił to jako „prądy spotkaniowe” [встречные течения]. Z kolei podobieństwo zjawisk stwarza realne przesłanki dla związków i wpływów literackich, których nie można zrozumieć bez porównawczego badania literatur. Wyrazistym przykładem jedności tych różnych zjawisk mogą być m. in. stosunki literatury radzieckiej i obcych literatur rewolucyjnych w pierwszych latach po Październiku, w okresie ożywienia rewolucyjnego w szeregu krajów świata. Pod wpływem rzeczywistości rewolucyjnej powstawały w różnych literaturach narodowych zbieżne tendencje typologiczne, które właśnie stały się przesłanką związków między literaturami rewolucyjnymi. I całkowicie zrozumiała jest ten ogromny wpływ, jaki wywierała literatura radziecka, przede wszystkim twórczość Gorkiego i Majakowskiego, na literatury innych krajów — wpływ ten odpowiadał wewnętrznym potrzebom ruchu literackiego w owych krajach.

Badanie porównawcze literatur zakłada ustalenie zarówno podobieństw jak i odmienności porównywanych zjawisk. Stąd wieloaspektowość badań porównawczych, odpowiadająca różnym formom stosunków literackich⁵. W polu widzenia badaczy mogą się znajdować: wpływ literacki, przekład, funkcja tradycji, podobieństwa historyczno-typologiczne itp. Wszystko to zawiera się w pojęciu ogólnym „porównawcze badanie literatury”. Jednocześnie powinniśmy rozgraniczać i uwzględniać specyfikę każdej formy stosunków literackich, a więc każdego aspektu badań. Konieczność takiego podejścia jest zrozumiała. Ale niezbyt sprzyja temu nieścisłość terminologiczna w pracach niektórych naszych uczonych. Np. I. G. Nieupokojewa bezpodstawnie włącza cały kompleks porównywanych zjawisk do pojęcia związków i wpływów literackich — mówi ona o „związkach kontaktowych i związkach zdeterminowanej historycznie zbieżności procesów literackich”⁶. Wydaje się, iż raczej mają ci literaturoznawcy, którzy występują przeciwko takiemu połączeniu⁷. Istotnie: czy naprawdę należy zbieżne zjawiska, powstające w różnych literaturach niezależnie, samoistnie — nazywać związkami [связи]? Jest to

⁵ Zob. A. N. Робинсон, *Задачи литературно-исторической типологии при изучении древнейшей русской литературы. (Факторы литературной однотипности и разнотипности)*. W zbiorze: *Пути изучения древнерусской литературы и письменности*. Ленинград 1970, s. 19–30.

⁶ И. Г. Неупокоева, *Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействия национальных литератур*. W zbiorze: *Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур*, s. 21.

⁷ Zob. Н. И. Кравцов, *Вопросы сравнительно-исторического изучения славянских литератур*. „Вестник Московского университета”, Серия VII: Филология и журналистика, 1964, т. 2, s. 16. — Л. С. Кишкин, *О современном содержании понятия „сравнительное литературоведение”*. „Советское славяноведение” 1968, т. 4, s. 37.

oczywiście nielogiczne i trzeba to odrzucić. Przecież Nieupokojewa w gruncie rzeczy nie miesza dwóch aspektów: związki literackie i zjawiska typologiczne, lecz przeciwnie, rozgranicza je. Chodzi tu więc o terminologiczną nieadekwatność, o bezzasadne dążenie do określenia wszystkich aspektów stosunków literackich terminem i pojęciem „związki i wpływy literackie”. Wynika to najwidoczniej z nieprzyjęcia terminu „literaturoznawstwo porównawcze”, którym operuje komparatystyka zachodnia. Ale nie mamy podstaw odrzucać pojęcia „porównawcze badanie literatur”, oznaczającego jedną z dróg, metod nauki o literaturze, jako że badanie związków literackich i badanie zjawisk typologicznych jest nie do pomyślenia poza badaniami porównawczymi.

Przytaczam sformułowania Nieupokojewej użyte przez nią w referacie na konferencji „Związki i oddziaływania wzajemne literatur narodowych”, która odbyła się w 1960 r. w Instytucie Literatury Światowej im. A. M. Gorkiego i która niewątpliwie odegrała rolę przełomową w kształtowaniu się myśli literaturoznawczej. Wspomniane sformułowania weszły do licznych prac radzieckich i obcych literaturoznawców, przy czym i do prac typu teoretycznego, do których należy np. artykuł G. D. Werwesa⁸.

Spór o rozgraniczenie dwóch podstawowych typów stosunków literackich — związków i wpływów z jednej strony, a tendencji typologicznych z drugiej, zatem i o rozgraniczenie różnych aspektów badań — nie jest bynajmniej sporem formalno-terminologicznym. Pojęcia te ciągle wywołują batalie, niekiedy bardzo burzliwe, jako że problem dotyczy istoty rzeczy. Przytoczę niektóre przykłady.

Nasz znany sławista, W. I. Złydniew, który zajmuje się od wielu lat problemami związków literackich i ma niemałe osiągnięcia w tej dziedzinie, zdecydowanie występuje przeciwko mieszanemu pojęciu związków i typologii⁹. Mówiąc, że mieszanie takie bywa czasami wyrażone jakimś hybrydalnym określeniem „związki kontaktowo-typologiczne”, W. I. Złydniew słusznie wskazuje na potknięcia metodologiczne, będące następstwem owego pomieszania. Lecz rozgraniczywszy dwa aspekty związków literackich uczony skłonny jest rozpatrywać je w izolacji, bez uwzględnienia punktów przecięcia się tych aspektów, co jest oczywiście błędne. Zauważmy przy sposobności, że w przytoczonym wyżej paradoksalnym określeniu „związki kontaktowo-typologiczne” żywiłowo wyraża się, moim zdaniem, właśnie odczucie wzajemnych związków dwóch typów stosunków literackich — i to (oczywiście jeśli nie dopuszczać do ich

⁸ Zob. Г. Д. Вервес, *Про єдиність національного і інтернаціонального. (До теорії літературних взаємин)*. „Радянське літературознавство” 1970, nr 4, s. 45–55.

⁹ В. И. Злиднєв, *Источники на дружбата*. София 1968, s. 17.

pomieszania) odpowiada rzeczywistemu stanowi rzeczy, z którym nie można się nie liczyć.

Złydniew zalicza do dziedziny badań porównawczych jedynie typologiczne badanie literatury, wyłączając badania związków literackich¹⁰. Inni uczeni — na odwrót: za przedmiot porównawczych badań literatur uznają jedynie związki i wpływy, wyłączając typologię literacką.

Zatrzymam się tutaj na pracy M. B. Chrapczenki *Типологические изучение литературы*, niewątpliwie interesującej pod względem naukowym. Zawarte w niej teoretyczne opracowanie wielu problemów ma duże znaczenie, o czym jeszcze powiem później. Na razie — o rozgraniczeniu pojęć. Określając porównawcze badanie literatury jako badanie związków między różnymi literaturami, jako ujawnianie wpływów i oddziaływań wzajemnych, Chrapczenko pisze:

Bliskość typologicznego i porównawczego badania literatury polega na tym, że i pierwsze, i drugie zakłada zestawienie zjawisk literackich jako zasadę wyjściową ich analizy naukowej. Jednak nie każde badanie porównawcze faktów literackich jest badaniem typologicznym¹¹.

Ale zestawienie jest porównaniem, które może prowadzić tak do badań nad wpływami i oddziaływaniami literackimi, jak też do badań nad tendencjami typologicznymi, czyli do odmiennych aspektów właśnie porównawczego badania literatury. I dlatego nieuzasadnione jest rozpatrywanie typologiczne zjawisk literackich „w odróżnieniu od porównawczo-histerycznego podejścia do literatury”¹², ponieważ, moim zdaniem, bez takiego podejścia badanie typologiczne jest w ogóle niemożliwe.

Moje uwagi dotyczące rozprawy Chrapczenki nie pomniejszają jej ogólnego wielkiego znaczenia teoretyczno-metodologicznego. Autor broni zasad typologicznego badania literatury. Występując przeciwko prostemu opisowi izolowanych faktów literackich, przeciwko tym, którzy pod pozorem obrony specyfiki i narodowej oryginalności literatur odrzucają wszelką możliwość ustalenia prawidłowości procesu literackiego, Chrapczenko słusznie stwierdza:

Odrzucanie typologii literackiej oznacza w najlepszym wypadku panowanie empiryzmu historycznego, a w swych krańcowych formach — po prostu odejście od naukowego badania procesów rozwoju literackiego¹³.

Bardzo interesujące są poszukiwania zasad badań typologicznych. Mówiąc o tym, że „należy koniecznie uwzględnić cechy i właściwości

¹⁰ *Ibidem*, s. 19.

¹¹ М. Б. Храпченко, *Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы*. Москва 1970, s. 255.

¹² *Ibidem*, s. 256.

¹³ *Ibidem*, s. 255.

charakteru strukturalnego”¹⁴, Chrapczenko wyjaśnia marksistowskie pojmowanie struktury artystycznej, poddaje krytyce strukturalizm, który rozpatruje dzieło literackie jako zamkniętą w sobie strukturę.

W odróżnieniu od formalistycznego pojmowania stosunków strukturalnych M. B. Chrapczenko mówi o „zasadzie socjalno-strukturalnej”¹⁵ jako podstawie badań typologiczno-literackich. Taki wniosek jest interesujący i ważny, każe bowiem zwrócić uwagę na specyfikę literatury pięknej, przy uwzględnieniu faktu jedności formy i treści.

Dążenie do głębszego przeniknięcia specyfiki literatury pięknej w ciągu ostatnich lat daje się coraz bardziej zauważyć w pracach uczonych Związku Radzieckiego i w badaniach literaturoznawców innych krajów socjalistycznych.

Ciekawe są pod tym względem prace M. Bakoša. Uczony skupia swą uwagę na strukturze artystycznej. Mówi o konieczności „syntezy podejścia strukturalnego i historycznego do zjawisk literackich”¹⁶ i o zadaniu „zespolenia historii literatury z poetyką historyczną”¹⁷. Autor wyjaśnia funkcje związków i wpływów literackich, funkcje estetyczne różnych komponentów struktury literackiej.

Niestety jednak w pracach M. Bakoša istnieje, moim zdaniem, niekonsekwencja. Jego w zasadzie słuszna dążność do ujawnienia specyfiki literatury pięknej nierzadko występuje w zbyt ciasnych ramach. M. Bakoš pisze:

Jeśli literatura ma swą zewnętrzną historię, wyjaśniającą jej uwarunkowanie czynnikami pozaliterackimi (socjologicznymi, ideologicznymi, psychologicznymi i innymi), to poetyka historyczna jest dziedziną jej historii wewnętrznej, wyjaśniającej immanentne uwarunkowanie jej rozwoju¹⁸.

Zauważmy, że raczej bezpodstawne jest dzielenie historii literatury na zewnętrzną i wewnętrzną, tym bardziej że „zewnętrzna historia” zostaje w istocie wyprowadzona poza granice jakości estetycznych, które według autora są zdeterminowane przez immanentność rozwoju literackiego. W rezultacie pojęcie struktury występuje jako kategoria czysto formalna. Tymczasem zaś czynniki ideologiczne i psychologiczne są nieodłączną częścią tego, co estetyczne, jako że są jak najbardziej bezpośrednio związane z koncepcją osobowości ludzkiej, a bez tej koncepcji w ogóle nie ma literatury. Istnieje całkiem określony związek pomiędzy problematyką utworów a charakterem ich obrazowości, ich poetyką.

¹⁴ *Ibidem*, s. 264.

¹⁵ *Ibidem*, s. 267.

¹⁶ М. Бакoш, *Историческая поэтика и история литературы*. „Slavica slovaca” 1968, nr 4, s. 366.

¹⁷ *Ibidem*, s. 367.

¹⁸ *Ibidem*, s. 366.

Struktura artystyczna tworzy jedność aspektów treściowych i formalnych i od tego należy wychodzić.

M. Bakoš mówi o „kanonie estetycznym stylu danej epoki”¹⁹, który determinuje gatunki i inne podsystemy. Ale sam styl jest nie przyczyną, lecz następstwem i dlatego należy koniecznie określić jego zeterminowanie; jako kategoria dynamiczna styl wymaga podejścia konkretnohistorycznego.

D. S. Lichaczow słusznie pisze o „stylu epoki” w odniesieniu do dawnych literatur słowiańskich, kiedy nie było w nich jeszcze wyraźnego zróżnicowania gatunków, kiedy nie było określonych granic także pomiędzy różnymi rodzajami sztuki²⁰. Jednakże w późniejszych czasach „styl epoki” traci swe znaczenie. Pojęcie to użyte w stosunku do nowego czasu niweluje złożone splatanie się różnorodnych tendencji ideowo-artystycznych. Słuszniej byłoby mówić o kierunkach (bądź prądach) literackich. Literaturoznawcy radzieccy piszą o różnorodnych kierunkach oraz metodach artystycznych, z którymi związane są i różnorodne ukształtowania stylistyczne. Walki pomiędzy metodami, kierunkami, a także ich następstwa wyznaczającego dynamikę procesów literackich, nie można zrozumieć bez wzięcia pod uwagę społeczno-klasowego zróżnicowania społeczeństwa. Związek pomiędzy formowaniem się stylu literackiego a określonymi nastrojami społecznymi, których on stanowi swoisty model, jest oczywisty. I postaram się to udowodnić dalej na przykładzie literatur słowiańskich.

Jeszcze Goethe zauważył, że „styl spoczywa za najdalszymi twierdzami poznania”²¹. Traktowanie struktury artystycznej poza związkiem z ludzkim poznaniem jest błędne. Rozerwanie tych dwóch elementów, absolutyzacja któregoś z nich, prowadzą do jednostronności — w jednym wypadku do zamkniętej analizy formalnej zjawisk, w drugim — do abstrakcyjnych konstrukcji socjologicznych, do schematyzmu. W estetyce marksistowskiej nie ma tego rodzaju rozerwania. I dlatego właśnie na zasadach marksistowskich możliwa jest najgłębsza i wielostronna analiza struktur artystycznych.

Tylko konsekwentny historyzm w połączeniu z konkretną analizą estetyczną jest zasadą pewną, na której oparcie się pozwala skutecznie prowadzić porównawcze badania zjawisk literackich, szeroko ogarniając tak sferę ich treści ideowej jak i sferę form artystycznych. Każdy fakt literacki należy rozpatrywać uwzględniając strukturę całościową, do któ-

¹⁹ *Ibidem*, s. 369.

²⁰ Д. С. Лихачев, *Древнеславянские литературы как система*. W zbiorze: *Славянские литературы. VI Международный съезд славистов. Прага, август 1968. Доклады советской делегации*. Москва 1968, s. 40–43.

²¹ И. Гёте, *Сочинения*. Т. 10. Москва 1937, s. 401.

rej on należy, jego specyfikę. Właśnie tak powstaje rozgałęziony system różnorodnych aspektów porównawczych badań literackich, odtwarzający na wszystkich poziomach realny obraz szczegółowych i ogólnych prawidłowości procesu literackiego.

W odniesieniu do historii społecznej W. I. Lenin pisał o „ogólnonaukowym sprawdzianie powtarzalności”²², co bez wątpienia ma zastosowanie i do historii literatury. Chodzi tu oczywiście nie o kopiowanie, naśladowanie, nie o zwykłe powtórzenie, przeniesienie określonego wzorca literackiego z jednego kontekstu w drugi, lecz o działanie ogólnych praw społecznego i literackiego rozwoju ludzkości. Zbieżności historyczne znajdują swoje odbicie w literaturach narodowych, a to staje się punktem wyjścia dla badań porównawczych. Historyzm wcale nie oznacza mechanicznego wyprowadzania literatury z historii politycznej. Gdyby sztuka (a więc i literatura piękna) była jedynie ilustracją historii politycznej, nie stanowiłaby szczególnej, specyficznej formy świadomości społecznej, którą jest w rzeczywistości. Struktura artystyczna ma dla nas pierwszoplanowe znaczenie, ale nie jako zamknięta w sobie struktura formalna, lecz właśnie jako specyficzny wyraz świadomości społecznej.

I związki literackie, i podobieństwa typologiczne mają charakter historyczny, w różny sposób występują w różnych okresach. Stwarza to podstawę do ewentualnego opracowania historii stosunków literackich dwóch czy więcej krajów. Należy przy tym podkreślić, że historyzm nie wymaga synchronii porównywanych faktów i procesów, ale wymaga ustalenia zbieżności, pokrewieństwa sytuacji, zarówno społeczno-historycznej jak i literackiej. A pokrewieństwo w dwu czy kilku literaturach może się przejawiać w różnym czasie, z interwałami idącymi w dziesiątki lat, co oczywiście jest zależne od poziomów rozwoju społecznego i literackiego poszczególnych krajów.

Obecnie większość literaturoznawców słusznie uważa, że związki literackie i zbieżności typologiczne łączą się nierozdzielnie z procesem rozwoju literatur narodowych. Dlatego nie ma podstaw, aby mówić o jakiegokolwiek osobnej ich periodyzacji. O tym jasno i wyraźnie pisze M. Bakoš:

Periodyzacja związków międzyliterackich ma charakter podrzędny, zależny od ogólnej periodyzacji literatury²³.

Każdy historyk literatury narodowej, jeżeli nie jest zwykłym rejestratorem faktów, w tym czy innym stopniu opiera się na metodologii badań porównawczych, jako że z nią są związane ważne problemy, których nie może on pomijać (tradycje i nowatorstwo, wpływ literackie,

²² W. I. Lenin, *Dzieła*. T. 1. Warszawa 1950, s. 139.

²³ M. Бакoш, *К проблеме периодизации межлитературных связей*. W zbiorze: *Чешско-русские и словацко-русские литературные отношения*. Москва 1968, s. 39.

kierunki, metody, prądy stylistyczne itd.). Uzasadnione są badania systemu gatunków poszczególnych okresów, typologii kierunków, stylów itp. We wszystkich tych i podobnych wypadkach nieuniknione jest porównawcze podejście do zjawisk literackich — ich zestawienie, odniesienie tego, co jednostkowe, do tego, co ogólne, ustalenie prawidłowości historycznego rozwoju literatury. Jako przykład może służyć książka *Проблемы типологии реализма*, w której realizm jest rozpatrywany w swych odmianach i kolejności etapów historycznego rozwoju. Redakcja tego tomu zbiorowego pisze:

Zbadanie typologii realizmu w literaturze rosyjskiej jest nagłym zadaniem naszej nauki. Dotychczas pojęcie realizmu pozostaje niezróżnicowane i używa się go dla określenia metody twórczej przeważającej liczby pisarzy — od Radiszczewa do A. Błoka, od Lermontowa do Gonczarowa. Wydobywa się tylko indywidualne cechy metody twórczej poszczególnych pisarzy — Puszkina, Gogola, Tołstoja, ale nie bada się tych ogólnych procesów rozwoju i kształtowania się realizmu, które określają typologiczną istotę tych pisarzy, różne etapy w rozwoju realizmu²⁴.

Wyjaśnianie regularnych procesów w danej literaturze, pokrewnych, historycznie zmieniających się tendencji, w ogóle historyczna typologia artystycznych struktur literatury — to najważniejsza droga badań, których przeprowadzenie jest warunkiem opracowania prawdziwej historii każdej literatury narodowej i jednocześnie bazą dla jej badania w szerokim planie porównawczo-typologicznym, w korelacji z rozwojem historycznym innych literatur narodowych.

Badanie porównawcze kilku literatur i związane z nim badanie prawidłowości literatury światowej z reguły w dużym stopniu opiera się na naukowych historiach literatur narodowych, lecz te ostatnie, niestety, zdecydowanie niewystarczająco wykorzystują rezultaty badań nad stosunkami, jakie zachodzą między literaturami różnych narodów. Bynajmniej nie zawsze oddziałują wzajemnie na siebie różnorodne dziedziny literaturoznawstwa. O związkach i wpływach literackich historyk literatury narodowej z reguły nie zapomina, związki te bowiem często są faktami oczywistymi narodowego rozwoju literackiego. Ale za mało wykorzystuje wnioski o tendencjach typologicznych różnych literatur, w tej liczbie własnej literatury narodowej. A przecież to sprzyjałoby szerokości uogólnień naukowych, ujawnieniu miejsca literatury danego kraju w kontekście światowego procesu literackiego.

Główne zadanie porównawczego badania literatur polega na ustaleniu prawidłowości rozwoju literackiego w całej jego złożoności i sprzeczności, w różnorodnych stosunkach i walce różnych tendencji ideowo-

²⁴ *Проблемы типологии русского реализма*. Москва 1969, s. 6.

-estetycznych w granicach jednej literatury narodowej, a następnie na całym obszarze literatury światowej. Bardzo ważne pod tym względem wydaje się wyjaśnienie treści trzech, moim zdaniem wyjściowych, wzajemnie powiązanych pojęć — bez jasnego wyobrażenia o nich niemożliwe są obiektywne badania porównawcze: „postęp artystyczny”, „literatura światowa” [„мировая литература”], „jedność tego, co specyficznie narodowe, i tego, co ogólne”.

Sztukę pojmujemy jako poznanie artystyczne świata. Proces nieprzerwanego poszerzania i wzbogacania takiego poznania jest w istocie procesem rozwoju literatury i w tym stopniowaniu właśnie zawiera się ogólna treść postępu artystycznego. Ponieważ w centrum sztuki znajduje się przedstawienie człowieka w jego rozwoju społecznym, moralnym i duchowym — to oczywiście wiele zależy od tego, jak traktuje się ów rozwój osobowości ludzkiej. Przecież „historia to nic innego jak tylko działalność dążącego do swoich celów człowieka”²⁵.

Postępowa myśl ludzkości zawsze zmierzała do lepszych form życia. Marzenie o swobodnym ujawnianiu twórczych możliwości człowieka, poszukiwanie piękna — z tym są związane ideały estetyczne wszystkich wybitnych artystów przeszłości i teraźniejszości. Historia literatury jest w istocie historią zmiany kierunków literackich, różnorodnych poziomów świadomości artystycznej, różnorodnych ludzkich typów, charakterów, w których obrazowo przełamuje się rozwijająca się rzeczywistość historyczna. Jako główny czynnik na wszystkich etapach rozwoju literatury występuje koncepcja osobowości ludzkiej.

Marksizm odpowiedział na potrzeby historii, najkonsekwentniej rozwiązawszy problem humanizmu — odkrył prawa rozwoju społeczeństwa i wskazał realne drogi jego przeobrażenia na prawdziwie ludzkich zasadach. Wchłaniając tradycje postępowe koncepcja marksistowska przeciwstawia się poglądom subiektywnoidealistycznym. Człowiek, zgodnie z nauką marksizmu, stanowi całokształt stosunków społecznych, rozumiany nie tylko jako zależność człowieka od warunków społecznych, ale i jako zdolność do ich zmieniania, jeśli są antyludzkie. Rozumienie osobowości ludzkiej jako siły zdolnej do przekształcania świata odpowiada postępującemu rozwojowi historii. Artystyczne ukazanie stopniowego wzrastania człowieka — od pierwszego przebudzenia się poczucia godności własnej do poziomu świadomości historycznej, rozwój ku coraz bardziej wielostronnemu ujawnianiu jego duchowych i moralnych bogactw, czemu nieodłącznie towarzyszy piętnowanie szpetoty i wad w społeczeństwie ludzkim — oto główna linia postępu artystycznego, którego drogę oczywiście komplikuje zderzanie się różnorodnych tendencji, nierzadko hamujących, odwodzących od postępowego rozwoju.

²⁵ K. Marks, F. Engels, *Dzieła*. T. 2. Warszawa 1961, s. 114.

Lecz jaki jest stosunek pojęć „postęp artystyczny” i „literatura światowa”? Stanowczo odrzucamy nader popularne w burżuazyjnej nauce o literaturze poglądy, przedstawiające literaturę światową w jednym wypadku jako mechaniczną sumę literatur narodowych, w drugim zaś jako zjawisko uniwersalnie ponadnarodowe, czyli wykluczające jakąkolwiek specyfikę narodową.

Przy wyjaśnianiu pojęcia „literatura światowa” wychodzimy z ogólnych praw rozwoju społeczeństwa ludzkiego, uzasadnionych przez Marksa w jego pracach o formacjach społeczno-ekonomicznych, z marksistowskiej teorii społeczno-historycznego uwarunkowania sztuki. Jest to najobiektywniejsza droga do określenia treści literatury światowej — najbardziej złożonego procesu, pełnego przeciwieństw i ostrej walki najróżnorodniejszych, nierzadko wykluczających się wzajemnie tendencji ideowo-estetycznych. Miara historyzmu pozwala objaśnić każde zjawisko literackie i w jego specyfice, i w tym ogólnym, co zbliża je do innych zjawisk. Podobnie jak w jednej literaturze narodowej istnieje bliskość różnych artystów, tworzących całe kierunki, według tej samej logiki przejawia się obiektywna bliskość odpowiednich kierunków w literaturach różnych krajów. Pojawiają się międzynarodowe zbieżności, w których znajdują wyraz ogólne prawidłowości światowego rozwoju literackiego.

Bynajmniej nie wszystko w literaturze światowej związane jest z tworzeniem nowych wartości estetycznych. Konkretnohistoryczne, zróżnicowane podejście do zjawisk procesu literackiego powinno wyłonić w nim to, co określa jego postępujący rozwój, w którym widzimy główną treść literatury światowej. Pojęcie „literatura światowa” jest szersze od pojęcia „postęp artystyczny”, ale właśnie postęp artystyczny jest miarą stopniowego rozwoju literatury światowej.

Każda literatura narodowa wchodzi do literatury światowej przede wszystkim dzięki tym swoim osiągnięciom, które przyczyniają się do wspomnianego rozwoju postępującego. Oczywiście, zarówno w jednym kraju, jak i w wielu krajach możliwy jest rozwój, niekiedy dość szeroki, reakcyjnych prądów literackich, jako że kultura w społeczeństwie klasowym nie może być jednolita. Ale te prądy znajdują się na uboczu postępu artystycznego bądź wprost są z nim sprzeczne. Nie mogą one być przedmiotem dumy narodowej dla rzeczywiście postępowych przedstawicieli tej czy innej literatury. W walce dwu kultur — wcześniej czy później historycznie — zwycięży ta, której źródła są związane właśnie z postępującym ruchem historii, z walką mas ludowych, z postępowymi ideałami epoki.

Przeciwnicy ogólnych prawidłowości procesu literackiego nieraz wkroczyli na drogę absolutyzacji specyfiki narodowej, głosząc przy tym, że jakoby występują przeciwko niwelatorom, w obronie narodowych osią-

nić kulturalnych itd. W rzeczywistości ich wystąpienia skierowane są przeciwko należytemu pojmowaniu owych osiągnięć, wyraźnie się z nich wyłania dążność do odejścia od ogólnych prawidłowości rozwoju historycznego, oderwania tej czy innej literatury narodowej od postępu artystycznego współczesnej epoki.

Marksizm odrzuca zarówno absolutyzację tego, co jednostkowe, jak i absolutyzację tego, co ogólne. Obce mu są nacjonalistyczne, rasistowskie i im podobne teorie. Nie ma wybranych, wyższych i niższych narodów.

W dziedzinie kultury — stwierdzał G. Dymitrow — nie ma bardziej lub mniej zdolnych narodów. Nie ma narodów pełnowartościowych i niepełnowartościowych. Każdy naród, choćby nawet najmniejszy, jest zdolny i może wnieść swój cenny wkład do ogólnej skarbnicy kultury²⁶.

Wyżej już mówiliśmy o kryteriach wartości estetycznych; podkreśliłyśmy i tutaj: miejsce danej literatury narodowej w ogólnoswiatowym procesie literackim mierzy się wielkością jej wkładu do historycznie postępującego rozwoju literackiego. Im bogaciej odzwierciedla literatura historię narodową swego ludu, tym znaczniejszy jest jej wkład do literatury światowej. To, co specyficzne, niepowtarzalne, nie przeciwstawia się temu, co ogólne, lecz właśnie w nim pełniej ujawnia swe znaczenie. Prawdziwie awangardowymi prądami literackimi są te, które znajdują się na głównym trakcie postępującego rozwoju narodowej i powszechnej literatury.

Potwierdzają to doświadczenia literatur narodowych dowolnego kraju. Tak np. światowe znaczenie literatury rosyjskiej końca XIX i początku XX w. mierzy się bynajmniej nie twórczością pisarzy typu D. Mierieżkowskiego i Z. Hippusa, lecz dziełami wybitnych realistów — L. Tołstoja, A. Czechowa, M. Gorkiego i innych. Wskazawszy na związek twórczości Tołstoja z nastrojami wielomilionowych mas chłopstwa W. I. Lenin pisał:

Epoka dojrzewania rewolucji w jednym z krajów gnębionych przez panów pańszczyźnianych stała się dzięki genialnemu oświeceniu Tołstoja krokiem naprzód w rozwoju artystycznym całej ludzkości²⁷.

W literaturze światowej współczesnej epoki główny kierunek postępu artystycznego określają literatury socjalistyczne, w nich bowiem realizują się najbardziej postępowe idee humanizmu, umacnia się nowy, wyższy typ stosunków ludzkich.

Jedną z najważniejszych dziedzin literaturoznawstwa stanowi badanie porównawcze literatur słowiańskich. W nich ze szczególną głębią i wy-

²⁶ Г. Димитров, *Избранные произведения*. Т. 2. Москва 1949, s. 676.

²⁷ Lenin, *op. cit.*, t. 16, s. 327.

razistością przejawiają się istotne prawidłowości światowego rozwoju literatury. Tłumaczy się to, po pierwsze, wyjątkową intensywnością związków tych literatur, uwarunkowanych historyczną i językową bliskością narodów słowiańskich, sięgającą daleko w przeszłość; po drugie tym, że literatury te należą obecnie do nowej wspólnoty socjalistycznych literatur świata, znajdują się w awangardzie walki o prawdziwy postęp artystyczny współczesnej epoki. I dlatego ich badanie porównawcze ma podstawowe znaczenie teoretyczne i metodologiczne.

Komparatystyka zachodnia i w przeszłości, i obecnie nie docenia znaczenia i roli literatur słowiańskich. Jak wiadomo, odbyło się już sześć kongresów Międzynarodowego Stowarzyszenia Literatury Porównawczej i na żadnym z nich problemy porównawczego badania literatur słowiańskich nie zajmowały należnego sobie miejsca. Sytuację tę powoduje zapewne, z jednej strony, ciągle jeszcze dość rozprzestrzeniona koncepcja okcydentocentryzmu, z drugiej — odrzucanie ideologii socjalistycznej, co czasami przybiera formę otwartych napaści na literaturę i naukę o literaturze krajów socjalistycznych.

Coraz bardziej znaczącym międzynarodowym forum uczonych zgłębiających teoretyczne problemy badania porównawczego literatur i bezpośrednio — problemy różnorodnych stosunków pomiędzy literaturami słowiańskimi, stają się międzynarodowe kongresy slawistów.

Już na IV Kongresie Slawistów w Moskwie problemy te zajęły dość dużo miejsca, na V Kongresie w Sofii zainteresowanie nimi wzrosło jeszcze bardziej²⁸; na VI Kongresie w Pradze zajmowały one niewątpliwie centralne miejsce w pracy sekcji i podsekcji literaturoznawczych²⁹. Program VII Międzynarodowego Kongresu Slawistów też w znacznym stopniu uwzględnia tę problematykę.

Na kongresach slawistycznych o wiele szerszej niż na innych międzynarodowych zjazdach filologicznych reprezentowane jest literaturoznawstwo marksistowskie. I to oczywiście pozytywnie odbija się na omawianiu problemów naukowych. Uczni marksistowscy mają poważne osiągnięcia w dziedzinie porównawczego badania literatur w ogóle, a literatur słowiańskich w szczególności. Poruszymy tu niektóre aspekty naszych badań — w sposób uogólniony i w kolejności stawiania problemów.

W obszernej dziedzinie porównawczego badania literatur słowiańskich niewątpliwie najwięcej prac poświęcono ich związkom. Zrobiono wiele

²⁸ Zaraz po zjeździe, podsumowując jego niektóre rezultaty, tę właściwość podkreślił E. Georgijew w szeregu swych artykułów, opublikowanych w periodykach bułgarskich jesienią 1963.

²⁹ Zob. obszerny przegląd problematyki literaturoznawczej Kongresu w artykule S. Wollmana („Slavia” 1969, nr 1).

w tym kierunku, poczynając od czasów najdawniejszych aż do naszych dni. Autorzy prac opierają się na konkretnej analizie utworów, posługują się bogatym materiałem dokumentalno-archiwalnym. Powstały najróżnorodniejsze prace — od porównania poszczególnych utworów i pisarzy do postawienia rozległych problemów dotyczących miejsca literatur słowiańskich w światowym procesie rozwoju literatury. Są wśród nich artykuły, monografie, opracowania zbiorowe. Dużo miejsca, jeśli nie najwięcej, zajmują w nich związki różnych literatur słowiańskich z literaturą rosyjską. W tym zakresie we wszystkich krajach słowiańskich, a także w krajach niesłowiańskich, dokonano rzeczywiście gigantycznej pracy, której, niestety, jeszcze nie mamy w całości zebranej i nie mamy uogólniającej oceny jej rezultatów. Budzi się ponętna myśl o stworzeniu jednej, bodaj selektywnej, bibliografii podstawowych badań na dany temat. Byłoby to niewątpliwie niezwykle cenne dla literaturoznawców wszystkich krajów słowiańskich, i to nie tylko dla tych, którzy zajmują się bezpośrednio związkami literackimi rosyjsko-słowiańskimi, ale i w ogóle dla historyków literatur narodowych, z których każdy dąży nie do wyizolowanego rozpatrywania własnej literatury ojczystej, lecz do ustalenia jej związków z innymi literaturami, jej miejsca w światowym rozwoju literackim tego czy innego okresu historycznego.

W ostatnich latach opracowanie problemu związków literatur słowiańskich nabiera coraz większego rozmachu. Przy tym publikuje się razem prace uczonych Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych. Takie są np. książki zbiorowe: *Чехословацко-советские литературные связи* (1964), *Октябрь и развитие болгарской литературы* (1967), *Чешско-русские и словацко-русские литературные отношения* (1968), *Революционная литература Польши 20-х—30-х годов* (1969) — książka obejmująca problemy radziecko-polskich związków literackich tego okresu, *Полско-росыјские связи литературные* (1970); wspólne wydanie tego typu przygotowują także radzieccy i jugosłowiańscy uczeni (brane są pod uwagę np. plany współczesnych tomów zbiorowych Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki oraz Maticy Serbskiej).

W dziedzinie badania związków literackich niemało osiągnęliśmy. Ale nie wyzbyliśmy się jeszcze niedostatków, np. powierzchownej faktografii, opisowości. W niektórych pracach spotykamy niekończące się wyliczanie faktów i nie wyczuwamy ukierunkowanej, koncepcyjnej myśli autora.

W literaturze naukowej nieraz poddawano krytyce dwa charakterystyczne błędy: w jednym wypadku o wpływie literackim mówi się na podstawie zewnętrznych zgodności formalnych, a w drugim — na podstawie podobnych, zbieżnych motywów w porównywanych zjawiskach. A. S. Buszmin słusznie stwierdził:

sama metodyka ujawniania „podobnych” miejsc, celem zbliżania następców z poprzednikami, cierpi bądź na dosłowność, bądź na abstrakcyjność analogii³⁰.

Jak wskazuje w swoim artykule Buszmin, rzeczywiście kuriozalne jest upatrywanie w słowach „*скучно и грустно*”, które się spotyka u Czechowa, wpływu Lermontowowskiego wiersza *И скучно, и грустно* czy na podstawie niektórych podobnych motywów mówienie o wpływie na twórczość Elina Pelina wielu pisarzy — i L. Tołstoja, i Sałtykowa-Szczedrina, i Czechowa, i Gorkiego... W danym wypadku brak jakichkolwiek określonych kryteriów, zaś wnioski są wielce dowolne. I rzecz nie tylko w tym, że nie rozgranicza się tu dwóch typów stosunków literackich — związku i wpływy z jednej strony, a procesy typologiczne z drugiej — ale w tym, i to jest główne, że w pracach tego typu nie wyjaśnia się przyczyn związków literackich. Oto np. Elin Pelin rzeczywiście doświadczał wpływu Gorkiego. Jednakże sens tego wpływu bynajmniej nie leży w zewnętrznej zbieżności poszczególnych miejsc i sytuacji z występującymi w utworach Gorkiego, lecz we wzbogaceniu i rozwoju metody artystycznej pisarza bułgarskiego. Elin Pelin przejął od Gorkiego akceptację pierwiastka aktywnego w człowieku — przedstawienie duchowego wzrostu osobowości, jej burzliwego protestu przeciwko potwornościom życia, wzniosłej romantyki jej ideałów humanistycznych. Dla Elina Pelina, wedle jego słów, twórczość Gorkiego była bezcenną szkołą pojmowania życia, realnego biegu historii. Utwory Elina Pelina jaskrawo różnią się od utworów pisarzy-narodników z ich iluzją „patriarchalnego romantyzmu”, wnosił on nowe cechy do rozwoju bułgarskiego realizmu krytycznego z końca w. XIX i początku XX, znacznie go wzbogacił.

Mówiąc o związkach literatur dwóch czy kilku krajów, należy mieć na uwadze częste splecenie czysto literackich związków ze społeczno-politycznymi, które, wprost czy pośrednio, służą jako przesłanka dla rozwoju także literackich kontaktów i zbieżności, powstających niezależnie od związków literackich.

Tym sposobem wyodrębnia się ważny kierunek badań porównawczych, który logicznie byłoby nazwać badaniem stosunków społeczno-literackich, mających szereg aspektów wewnętrznych.

Wydarzenia społeczno-historyczne jednego kraju mogą bezpośrednio wpływać na literaturę drugiego kraju, rozszerzając sferę procesów typologicznych literatury światowej. Tak oto po rewolucji październikowej

³⁰ А. С. Бушмин, *Преимственность в истории литературы как проблема исследования. (На материале восточнославянских литератур)*. W zbiorze: *Славянские литературы. VI Международной съезд славистов*, s. 281.

postępowe literatury wielu krajów znajdowały się pod silnym oddziaływaniem rzeczywistości Rosji rewolucyjnej. Dlatego temat Października stał się jednym z naczelnych w twórczości najwybitniejszych rewolucyjnych pisarzy świata, co z kolei prowadziło do różnorodnych stosunków z literaturą radziecką, do formowania międzynarodowej jedności rewolucyjnych twórców.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt — wpływ literatury jednego kraju bezpośrednio na społeczną i duchową atmosferę drugiego. Szczególnie silnie przejawiało się to np. po rewolucji październikowej: oto literatura radziecka już ponad 50 lat wywiera wpływ nie tylko na rozwój literacki innych krajów, ale i na życie społeczne tych krajów, na świadomość ludzi — jej czytelników. Przyczyniła się do wychowania ich w duchu socjalistycznym. O tej jej misji na przykładzie Bułgarii prawdziwie i z przejęciem mówią literaturoznawcy bułgarscy S. Bożkow i Ch. Dudewski w swym referacie na VI Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Pradze:

Zazwyczaj nie uwzględnia się lub zbyt mało bierze się pod uwagę taki niebiały aspekt jak bezpośredni wpływ literatury radzieckiej jeszcze w początku lat dwudziestych na świadomość tysięcy czytelników, jej znaczenie dla rewolucjonizowania mas chłopskich i robotniczych, inteligencji pracującej. A lud szeroko przyswaja sobie literaturę radziecką (...). Książka radziecka pomaga w samej walce rewolucyjnej, jej obrazy i idee formują wyobrażenie o radzieckim człowieku i o radzieckim społeczeństwie. W rezultacie tego wpływu w Bułgarii powstaje specyficzna sytuacja narodowa, która pozytywnie odbija się na rozwoju samej literatury ³¹.

S. Bożkow i Ch. Dudewski są redaktorami trzypięciotomowej publikacji *Советская литература в Болгарии* — bardzo bogatego zbioru dokumentów i innych materiałów. Nie sposób bez wzruszenia czytać tych książek, w których odtworzony jest obraz heroicznego w dosłownym znaczeniu tego słowa — udziału literatury radzieckiej w rewolucyjnym ruchu Bułgarii. Przeciwno rozprzestrzenianiu się książki radzieckiej prowadziła bezwzględna walkę cała machina policyjna kraju — książkę radziecką konfiskowano, starano się pozbawić ją wpływu, i to przekonująco świadczą o sile jej oddziaływania. A siła ta niewątpliwie związana jest z tym, że literatura radziecka niesie idee rewolucji, pokazuje tworzenie się społeczeństwa socjalistycznego, pokazuje oblicze nowego człowieka.

Przytoczone przykłady dotyczą Bułgarii. Ale podobna percepcja literatury radzieckiej w tym czy innym stopniu jest charakterystyczna i dla innych krajów. Wielostronne ukazanie literatury radzieckiej jako czyn-

³¹ С. Божков и Х. Дудевски, Някои типологически и контактни особености в отношенията на българската литература. „Славянска филология” т. 9, (София) 1968, s. 97—98.

nika międzynarodowego procesu literackiego to jedno z najważniejszych naszych zadań.

W badaniu związków literackich musimy koniecznie zmierzać do szerokich uogólnień, w których występowałyby określone prawidłowości procesu literackiego — do prześledzenia specyfiki związków literackich w różnych okresach historycznych, do ustalenia funkcji powiązań całych kierunków literackich. Szczególnie ważne jest prześledzenie roli związków różnych literatur słowiańskich z rosyjską w procesie formowania się w tych literaturach najbardziej postępowego kierunku literackiego — realizmu. Takie podejście do związków literackich spotykane jest w badaniach coraz częściej. Mam na uwadze np. książkę W. I. Złydniewa *Русско-болгарские литературные связи XX в.* (Moskwa 1964), artykuły G. D. Werwesa *Основные проблемы украинско-польских литературных взаимоотношений, О традиционном и новаторском в славянской поэзии XX в.* i inne, książkę K. I. Rowdy *Чехи и русские в их литературных взаимосвязях* (Leningrad 1968). Rozległością postawienia problemów powiązań literatur słowiańskich, ich miejsca w światowym procesie literackim, odznaczają się prace A. I. Bieleckiego³².

Swój wkład w opracowanie tych problemów wnoszą naukowcy-sławiści nie tylko ze Związku Radzieckiego, lecz i z innych krajów socjalistycznych. Wymienimy tu książkę E. Georgijewa *Общее и сравнительное славянское литературоведение* (1965), prace F. Wollmana, H. Markiewicza (np. jego referat na ostatnim międzynarodowym zjeździe komparatystycznym w Bordeaux — *Марксистовские теории социального различия литературы*), prace: K. Wyki *Literatura polska w kontekście europejskim*³³, Z. Barańskiego *Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*³⁴, K. Krejčego *Heroikomika v básnictví Slovanů*³⁵, J. Badalicia *Русские писатели в Югославии*³⁶, książki W. Kolewskiego, badającego radziecko-bułgarskie stosunki literackie w związku z formowaniem się i rozwojem realizmu socjalistycznego w literaturze bułgarskiej³⁷; ogromnie ciekawe są badania A. Flakera, usiłującego

³² Zob. np. O. I. Білецький, *Українська література серед інших слов'янських літератур*. Київ 1958.

³³ K. Wyka, H. Markiewicz i inni, *Literatura polska w perspektywie światowej*. Wrocław 1963.

³⁴ Z. Barański, *Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*. Wrocław 1962.

³⁵ K. Krejčí, *Heroikomika v básnictví Slovanů*. Praha 1964.

³⁶ И. Бадалич, *Русские писатели в Югославии. Из истории русско-югославских литературных связей*. Москва 1966.

³⁷ Zob. np. В. Колевски, *Патосът на Октомври. Светската литература в българския пролетарски и антифашистски литературен печат*. София 1967.

rozwiązać doniosły problem relacji poszczególnej literatury narodowej i światowego procesu literackiego. Bułgarscy uczeni G. Dymow i B. Niczew w swoich ostatnich pracach dążą do uogólnionej charakterystyki realizmu w literaturach południowosłowiańskich; W. Wuletić pisze o znaczeniu związków literackich z Rosją dla rozwoju realizmu w literaturze serbskiej.

Przykładowo wymieniam jedynie poszczególne nazwiska. Przepraszam jednocześnie za niekompletność. Ale już przytoczone prace, choć moim zdaniem zawierają niemało elementów dyskusyjnych, spornych, niewątpliwie świadczą o rozległości postawienia problematyki, o symptomatycznej dynamice myśli literaturoznawczej, zmierzającej ku wielostronnej analizie realnej funkcji związków literackich w procesie historycznoliterackim, rozpatrzeniu typologicznych tendencji literackich jako wskaźnika ogólnych prawidłowości rozwoju literackiego. Na tej drodze możliwe są największe osiągnięcia.

Chciałoby się zaznaczyć jeszcze jeden kierunek naszych badań. Mianowicie badanie powiązań literatur słowiańskich z niesłowiańskimi. Przecież nie istnieje jakaś zamknięta słowiańska sfera literacka. Decydującą rolę odgrywa tu rozwój historyczny narodów. Literatury słowiańskie są oczywiście związane z innymi literaturami Europy. My również pracujemy nad wyjaśnieniem tych związków. Wymieńmy np. tomy zbiorowe *Венгеро-русские литературные связи* (Moskwa 1964), *Румыно-русские литературные связи* (Moskwa 1964), wydane wspólnie przez uczonych Węgier, Rumunii i Związku Radzieckiego. Należy szczególnie podkreślić wielką pracę wykonaną przez literaturoznawców Leningradu pod kierunkiem M. P. Aleksiejewa (*Русско-европейские литературные связи*, Moskwa—Leningrad 1966; *От классицизма к романтизму. Из истории международных связей русской литературы*, Leningrad 1970). W innych krajach również ukazują się artykuły i książki poświęcone związkom literatur słowiańskich z europejskimi literaturami niesłowiańskimi. Należy oczekiwać, że prace te będą kontynuowane. Ze szczególną siłą podkreślają one jedność światowego procesu historycznoliterackiego.

Wspólnota losów historycznych ludów bałkańskich na przestrzeni wieków prowadziła także do wspólnoty w dziedzinie ich kultury duchowej. Walka narodowyzwolenicza przeciwko tureckiemu jarzmu jednoczyła, zespałała różne narody. Odzwierciedlało się to i w folklorze, i w literaturze pisanej. Powstawały historycznie zbieżne koncepcje rozwoju literackiego. Rozpatrują je w swoich pracach literaturoznawcy bułgarscy: I. Konew, P. Rusew, niektórzy uczeni rumuńscy. Ale takich prac jest jeszcze mało, стоимy przed koniecznością wszechstronnego rozwijania podobnych badań.

Historyczna i kulturowa bliskość ludów jest szczególnie interesująca

pod względem naukowym — w sposób skondensowany, z dużą głębią wyrażają się w niej ważne prawidłowości rozwoju kultury światowej. Zrozumiała jest zatem owa uwaga, z jaką nasza nauka traktuje literatury starosłowiańskie. Rozwiązanie szeregu problemów w pracach znakomitych radzieckich i obcych uczonych wychodzi ze względu na swe znaczenia poza ramy problematyki literatur słowiańskich (mowa o badaniach D. S. Lichaczowa, P. N. Dinekowa, N. K. Gudzijsa, B. Angiełowa, A. N. Robinsona i innych). Prace te odsłaniają realny proces splecenia wzajemnego oddziaływania związków literackich, wpływów z jednej strony, a tendencji typologicznych z drugiej. Obejmują one tak literatury słowiańskie, jak i ich stosunki z innymi literaturami europejskimi.

Z punktu widzenia metodologii należałoby szczególnie podkreślić owocność historyzmu w badaniu literatur starosłowiańskich. Wnioski D. S. Lichaczowa o tym, że w okresie najdawniejszym „literatura w pewnym stopniu jest wtopiona w kulturę, nie zdążyła jeszcze wytworzyć wyraźnych granic, oddzielających ją od innych, bliskich jej stron kultury”³⁸, opierają się na konkretnej analizie duchowego życia szeregu krajów słowiańskich. Z tym wiążą się również niezwykle owocne badania poetyki literatur starosłowiańskich³⁹. Prace D. S. Lichaczowa z tej dziedziny odznaczają się wycuciem historycznej swoistości epoki. Od niej autor zmierza ku swoistości rozwoju literackiego. Analiza ujawnia także uwarunkowania struktur literackich oraz ich dynamikę. Uczony formułuje bardzo ważny wniosek:

W strukturze kultur starosłowiańskich dominują formy otwarte na zewnątrz i otwarte formy wewnątrz (niewyraźne granice między gatunkami, ich hierarchiczny porządek, brak wyraźnych granic pomiędzy utworami, zatarcie indywidualnego pierwiastka autorskiego itp.)⁴⁰.

W późniejszym okresie charakter struktur literackich zmienia się. Zadanie poetyki historycznej polega właśnie na tym, żeby ukazać ten nieprzerwany rozwój — zbadać struktury literackie w różnych okresach historycznych.

Poruszę jeszcze jeden problem, który, jak mi się wydaje, w szerokiej perspektywie (nie tylko w zakresie literatur starosłowiańskich) interesuje wielu sławistów.

D. S. Lichaczow, jak wiadomo, wysunął ideę opracowania wspólnej historii literatur starosłowiańskich, a uzasadniał ją w szeregu swoich wystąpień. Tej kwestii także poświęcił referat na VI Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Pradze: *Древнеславянская литература как система*,

³⁸ Лихачев, *Древнеславянские литературы как система*, s. 42.

³⁹ Zob. Д. С. Лихачев, *Поэтика древнерусской литературы*. Ленинград 1967.

⁴⁰ Лихачев, *Древнеславянские литературы как система*, s. 44.

Chociaż idea ta spotkała się również ze sprzeciwami, jest ona, według mnie, ciekawa i uzasadniona naukowo. Opierając się na doświadczeniu rozwoju literatur południowosłowiańskich i wschodniosłowiańskich, Lichaczow powrócił do jej uzasadnienia w niedawnej dyskusji na łamach bułgarskiego czasopisma „Литературна мисъл”⁴¹.

Wydaje mi się, iż sprzeciwy P. N. Dinekowa zgłaszane na VI Kongresie Słowistów w Pradze, a także w czasopiśmie „Литературна мисъл” (1970) przeciwko niektórym tezom D. S. Lichaczowa dotyczącym opracowania wspólnej historii literatur starsłowiańskich krańcowo wyostrzają jedną tylko stronę zagadnienia. Uczony bułgarski pisze:

Charakterystyka literatur słowiańskich powinna opierać się przede wszystkim na tym, co nowe, oryginalne, swoiste, co powstaje w warunkach miejscowych, w środowiskach poszczególnych narodów słowiańskich⁴².

Ale rzecz w tym, że to, co nowe, oryginalne, powiązane jest nierozłącznie z tym, co ogólne, często występuje jako jego refrakcja [преломление]. Właśnie to, co ogólne, byłoby najczystsza fikcją, jeśliby się nie wyrażało w konkretnych ogniwach rozwoju literackiego. Nie można sobie wyobrazić historii literatury bez konkretnych i wyrazistych zjawisk. Ale nie można jej też zrozumieć bez ustalenia prawidłowości procesu literackiego. D. S. Lichaczow słusznie pisze o jedności kulturowej Słowian południowych i wschodnich, której nie należy lekceważyć, tak jak i nie należy zamykać oczu na istniejące różnice⁴³.

W ogóle — w centrum sporu stoi chyba nie tyle kwestia możliwości czy niemożliwości opracowania historii literatur słowiańskich, ile kwestia zasad jej zbudowania, wśród których na pierwsze miejsce wysuwa się zasada relacji między tym, co ogólne, a tym, co szczegółowe. To rzeczywiście jeden z najbardziej skomplikowanych problemów. Lecz są również inne skomplikowane problemy, związane z właściwościami rozwoju literackiego w różnych okresach historycznych. Jeśli idea opracowania historii literatur starsłowiańskich opiera się na historycznej bliskości narodów słowiańskich i — co szczególnie ważne — na ich bliskości kulturowej (języka i zabytków kultury), to w późniejszych czasach czynnikiem jednoczącym staje się walka o niepodległość narodową, zbliżająca nie tylko słowiańskie, lecz i niesłowiańskie narody, znajdujące się pod jarzmem imperiów ottomańskiego i austro-węgierskiego. Zróżnicowanie narodowościowe kultur słowiańskich w epoce odrodzenia, wysunięcie na plan pierwszy czynnika społeczno-klasowego jako określającego walkę literacką i specyfikę kierunków artystycznych końca w. XIX i całego XX

⁴¹ Zob. „Литературна мисъл” (София) 1970, пры 1–2.

⁴² *Ibidem*, nr 2, s. 60.

⁴³ *Ibidem*, s. 82.

wieku — te zagadnienia wymagają bacznej uwagi i przedyskutowania, gdyż z nimi związane są istotne, być może główne prawidłowości rozwoju literackiego, bez których uwzględnienia niemożliwa jest prawdziwa historia ani jednej literatury narodowej.

Formowanie się literatur słowiańskich jako literatur narodowych, nierównomierność i swoistość tego procesu w poszczególnych literaturach — to problemy, którymi zajmowało się wielu literaturoznawców. Wymienimy tu przede wszystkim znanych sławistów: F. Wollmana i E. Georgijewa. Ich prace stosunkowo szeroko obejmują zagadnienia odrodzenia słowiańskiego. Mamy niemało prac na temat związków literatur słowiańskich tego okresu, zwłaszcza ich związków z literaturą rosyjską. Istnieją odrębne badania o charakterze porównawczo-typologicznym, poświęcone tak ważnym kierunkom, jak romantyzm, realizm. Rzecz jasna, badania tego typu należy również nadal rozwijać; ważne jest także podjęcie prac wyjaśniających specyfikę kształtowania się literatur narodowych w krajach słowiańskich w powiązaniu ze światowym procesem literackim. Nowych uogólnień wymaga problem wzajemnego oddziaływania literatur słowiańskich, wspólnoty tendencji ideowo-estetycznych, uwarunkowanych przez czynniki walki niepodległościowej, którą prowadziło wiele narodów. W ogóle interesujące wydaje mi się prześledzenie przełomów jakościowych odrodzenia w porównaniu z okresem poprzedzającym, żywej więzi historii i kultury — przecież kultura występuje jako jedna z najaktywniejszych sfer odrodzenia. Złożony proces formowania się narodu i kultury narodowej był oczywiście procesem samookreślania się narodowego, lecz w warunkach ucisku narodowego opierał się w tym samym czasie na idei „wzajemności słowiańskiej” (bliskości i wzajemnego poparcia). Idea ta, utopijna i ahistoryczna jako abstrakcyjnie teoretyczna idea utworzenia jednego narodu słowiańskiego, w ówczesnych konkretnych warunkach odegrała określoną rolę pozytywną.

Dla wielu literatur słowiańskich charakterystyczny jest przyspieszony rozwój. Problem ten wymaga szerokiego oświetlenia. Rozpatruje go G. Gaczew na materiale literatury bułgarskiej i niewątpliwie wnosi znaczący wkład w jego opracowanie, przede wszystkim dzięki temu, że bada literaturę bułgarską w kontekście światowego procesu literackiego⁴⁴. Z wielu względów książka Gaczewa jest ciekawa i przekonująca. Ale znajdujemy w niej pewne nakładanie wzorców rozwoju literatur zachodnioeuropejskich na bułgarską, która występuje jedynie jako ilustracja nieuchronnego powtarzania etapów właściwych innym literaturom, tymczasem zaś specyfika samej literatury bułgarskiej jako literatury naro-

⁴⁴ Г. Д. Гачев, *Ускоренное развитие литературы*. Москва 1964.

dowej pozostała w cieniu. A przecież właśnie specyficzny charakter licznych procesów, niepowtarzalna refrakcja ogólnych prawidłowości rozwoju literackiego, określa znaczenie miejsca słowiańskich literatur w literaturze światowej. Wielowiekowa walka wyzwolenicza narodów słowiańskich o niepodległość narodową była bodajże głównym czynnikiem warunkującym liczne właściwości ich literatur — swoistość kierunków, stylów, gatunków.

W badaniach nad literaturami słowiańskimi czasów nowych i najnowszych jedno z centralnych miejsc zajmuje niewątpliwie problem realizmu. Ważne jest prześledzenie go na przestrzeni długiego okresu w poszczególnych literaturach narodowych, zbadanie jego cech typologicznych w różnych literaturach. Uwidoczni się w nim żywy proces rozwoju, związanego z biegiem historii. Patriotyczno-narodowa ideologia, patos walki o niepodległość narodową — w literaturach Słowian południowych i zachodnich nadawały realizmowi zabarwienie heroiczno-romantyczne. W końcu XIX w. potęguje się w nim pierwiastek społeczno-demaskatorski — krytyka burżuazji jednoczy się z poszukiwaniami dróg ku sprawiedliwości społecznej. I w procesie tych poszukiwań liczni pisarze-demokraci krajów słowiańskich znajdują się pod wpływem idei socjalistycznych — w realizmie krytycznym powstają nowe jakościowo tendencje, w których obiektywnie umacnia się historyczna konieczność powstania realizmu nowego typu — socjalistycznego.

Opracowanie wszystkich tych i wielu innych zagadnień to jeszcze szerokie pole do działania. Z punktu widzenia prawidłowości światowego procesu literackiego literatury słowiańskie dostarczają badaczowi bogaty i w najwyższym stopniu ważny materiał.

Jednym z najpilniejszych zadań marksistowskiego literaturoznawstwa jest porównawcze, przede wszystkim typologiczne, zbadanie literatur rewolucyjnosocjalistycznych, z czym wiąże się istotne prawidłowości procesu literackiego XX wieku.

Badania nad literaturami rewolucyjnymi w obrębie poszczególnych literatur narodowych prowadzone są nierównomiernie. W niektórych krajach socjalistycznych przedstawiają się one, niestety, zupełnie niezadowolająco. A porównawcze badanie tych literatur w ogóle dopiero się zaczyna.

Wskutek warunków historycznych, w których rozwijały się literatury słowiańskie, ich doświadczenie ma znaczenie zasadnicze dla charakterystyki ważnych stron literatury światowej w XX wieku. Wiadomo, że w Rosji jeszcze na początku naszego stulecia ustaliły się zasady literatury nowego typu — realizmu socjalistycznego. Intensywnie rozwijały się te procesy i w innych krajach słowiańskich, szczególnie po rewolucji paź-

dziennikowej. W literaturoznawstwie radzieckim problemy rozwoju realizmu socjalistycznego w ramach poszczególnych literatur narodowych — rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, a także w zachodniosłowiańskich i południowsłowiańskich literaturach — opracowuje się szeroko i gruntownie. Niemało znaczących prac tego typu napisano i wydano także w Bułgarii, na Węgrzech, w NRD. Rezultaty wszystkich tych badań przekonująco mówią o ważnych prawidłowościach procesu literackiego XX wieku.

Powstanie literatur socjalistycznych w różnych krajach (rzecz jasna, nie tylko słowiańskich) związane było z warunkami wewnętrznymi tych krajów — wszędzie powstawały one jako organiczna tendencja narodowego rozwoju literackiego, jako wyraz artystyczny nowych procesów życia społecznego. Przedstawiciele literatur socjalistycznych występowali jako głosiciele walki rewolucyjnej w swoich krajach, jako obrońcy socjalistycznego widzenia świata. Stąd ich głęboki internacjonalizm, oparty na jedności światopoglądu. Stąd ich silna skłonność ku wzajemnym powiązaniom, przede wszystkim — rozległym powiązaniom z literaturą radziecką. Oparcie na doświadczeniu literatury radzieckiej występuje jako jedna z najważniejszych właściwości rozwoju innych literatur socjalistycznych. I jest to zrozumiałe: literatura radziecka ma najbardziej znaczące tradycje realizmu socjalistycznego — jest wyrazicielką idei rewolucji październikowej.

Literatura radziecka to najważniejszy czynnik światowego procesu literackiego. Przy określaniu jej miejsca wychodzimy z logiki historycznego rozwoju kultury artystycznej całej ludzkości. Jak wiadomo, niektórzy komparatyści zachodni wysuwają inne kryteria: określane są np. główne geograficzne strefy, obszary literackie, wedle terminologii P. van Tieghema — „literatury generalne”, do których należą literatury Europy zachodniej i Ameryki. Na VI Międzynarodowym Kongresie Słowistów w Pradze F. Wollman jako trzecią „literaturę generalną” wymienił radziecką⁴⁵. Z całą słuszością wychodził od historycznego znaczenia literatury radzieckiej, które starał się uwydatnić, co samo przez się jest oczywiście ważne. Lecz schemat ogólny zaproponowanej „generalizacji” literackiej nie odpowiada obiektywnemu stanowi rzeczy. Proces literacki jest walką i zmianą różnorodnych kierunków, różnorodnych typów świadomości artystycznej, różnorodnych koncepcji osobowości ludzkiej. I tylko z tego punktu widzenia można obiektywnie określić rolę i znaczenie różnorodnych literatur. Literatury socjalistyczne w ogóle, a radziecka

⁴⁵ F. Wollman, *Generální literatura, její funkce světová a mezislovanská*. W zbiorze: *Československé přednášky pro VI mezinárodní sjezd slavistů v Praze*. Praha 1968.

w szczególności, wyrażają najwyższy typ świadomości artystycznej. Człowiek występuje w nich w realnych związkach ze światem — i w swoim uwarunkowaniu, i jako aktywna siła, której działania opierają się na obiektywnej znajomości praw rozwoju społecznego. To wyjaśnia szczególnie doniosłe miejsce literatury radzieckiej w światowym procesie literackim.

Doświadczenie literatury radzieckiej nie zawsze w należyty sposób było i jest oceniane. Są literaturoznawcy skłonni pomniejszać, a nawet, jeśli to możliwe, przekreślać jego znaczenie. W tym celu wyolbrzymia się potknięcia niektórych pisarzy radzieckich, błędy w radzieckich pracach historycznoliterackich i teoretycznych. Błędy, oczywiście, zdarzały się. Lecz jedynie krzywe spojrzenie może w nich ugrzęznąć. Postępowi literaci różnych krajów od pierwszych dni rewolucji z napiętą uwagą obserwowali literaturę radziecką, potrafili dostrzegać główną drogę jej rozwoju, jej osiągnięcia, odczuwali swą bliskość wobec niej i swoją własną działalnością twórczą przyczyniali się do wzrostu i wzbogacenia socjalistycznych literatur świata. Właśnie tę prawidłową tendencję musimy wszechstronnie zbadać.

O czym jeszcze mówią doświadczenia literatur socjalistycznych?

W ruchu literackim XX w. literatury socjalistyczne stanowią najbardziej nowatorską, awangardową linię rozwoju. Charakteryzują się one świadomym historyzmem, pozwalającym widzieć i w konsekwencji prawdziwie przedstawiać życie w całej jego złożoności, ich szczególnie ważne odkrycia estetyczne to postać nowego bohatera, człowieka o przekonaniach socjalistycznych, przedstawienie rewolucyjnych mas ludowych. O wszystkim tym szczegółowo i przekonująco napisano w licznych pracach, toteż nie ma potrzeby przytaczania tu materiału historycznoliterackiego.

Porównawczo-typologiczne badanie literatur socjalistycznych prowadzi także do innych ważnych wniosków. U samych swych źródeł literatury te formowały się jako literatury o szerokiej platformie estetycznej. Powstające w końcu w. XIX i na początku XX prądy literatury proletariackiej stworzyły jądro nowych literatur, które jednocześnie opierały się na bogatym doświadczeniu realizmu krytycznego. W każdej literaturze narodowej zauważamy także głębokie zmiany jakościowe w metodzie twórczej realistów krytycznych, powstające pod wpływem idei socjalistycznych. Niektórzy z pisarzy-demokratów ewoluowali w kierunku realizmu socjalistycznego. Do nowej literatury włączali się także twórcy, którzy zerwali z prądami modernistycznymi.

Rozległe badania literatur socjalistycznych w różnych krajach wyraźnie i przekonująco wyjaśniają proces formowania się nowego typu realizmu, nowego systemu estetycznego, któremu obca jest normatyw-

ność, reglamentacja form. Jeszcze pierwsi pisarze socjalistyczni wyróżniali się swobodnym przechodzeniem od jednych form i struktur stylowych do innych, np. od przedstawienia przedmiotowo-plastycznego do form umownych i innych. Można przytoczyć wiele przykładów. Ważniejsza jest odpowiedź na pytanie, na czym się to zjawisko opiera. Oczywiście — na obiektywnych, praktycznie nieograniczonych możliwościach marksistowskiego poznania świata. Dlatego nieuzasadnione jest sprowadzanie pojęcia realizmu socjalistycznego do jakiegokolwiek jednego typu uogólnień artystycznych, do jednej poetyki czy stylu. Realizmowi socjalistycznemu właściwe są różnorodne formy prawdziwości artystycznej. Inna sprawa to wzajemny stosunek między tymi formami. Mają one rozmaity ciężar gatunkowy, zawsze są uwarunkowane przez obiekt i zamysł przedstawienia. I można konkretnie mówić o bardziej lub mniej znaczącej roli tej czy innej formy. Ale absolutyzacja którejkolwiek z nich pozostaje w jaskrawej sprzeczności z praktyką literatury realizmu socjalistycznego, sztuki socjalistycznej w ogóle. I zadanie polega na tym, żeby ujawniać prawdziwe możliwości naszej metody artystycznej.

Kategorie form i stylów są zawsze historyczne. Wyjątkowo ważne jest zbadanie doskonalącej się poetyki realizmu socjalistycznego, charakteru przemian konstrukcji stylistycznych, w których wyraźnie widać dynamikę obrazu rozwijającej się rzeczywistości rewolucyjnej. Tak oto w okresie pierwszych lat po Październiku w literaturach socjalistycznych znalazły odbicie społeczne nastroje ożywienia rewolucyjnego. W wielu literaturach dominował styl, który można nazwać heroiczno-romantycznym. W końcu lat dwudziestych i na początku trzydziestych wyraźnie wzmacnia się pierwiastek analityczny. Literatura zdążyła ku pogłębieniu konkretyzacji artystycznej w przedstawieniu tego, co bohaterskie. W związku z tym powstają nowe relacje międzygatunkowe: przewaga poezji z początku lat dwudziestych ustępuje obecnie miejsca szerokiemu rozwojowi prozy artystycznej. Gatunki reportażu, szkicu jako pierwsze odpowiedzi na rzeczywistość rewolucyjną są pomostem ku wielkim uogólnieniom, np. powieści społeczno-psychologicznej, która zmierza w kierunku wielostronnego przedstawienia zmian rewolucyjnych w życiu społeczeństwa. Zmienia się także charakter przedstawienia zmian rewolucyjnych w życiu społeczeństwa. Zmienia się także charakter przedstawienia bohatera pozytywnego: w początku lat dwudziestych rysuje się go jeszcze w skali „wszechświatowej”, w oderwaniu od konkretnych cech ludzkich, potem — coraz głębiej ukazywany jest jego świat wewnętrzny, jego psychologia. I widzimy to jako żywy proces, w którym rodząca się nowa problematyka, nowy porządek myśli i uczuć człowieka znajdują za każdym razem swoją realizację obrazową.

Problemów związanych z badaniem literatur słowiańskich w różnych

okresach ich rozwoju jest oczywiście wiele. Moje zadanie polegało na podkreśleniu metodologicznego znaczenia opracowania niektórych z nich. Zjednoczenie wysiłków uczonych, międzynarodowa współpraca naukowa, oparta na obiektywnej analizie procesu literackiego — to ważny warunek szerokiego rozwoju naszych badań w dziedzinie literaturoznawstwa porównawczego. I temu winny sprzyjać nasze spotkania, rzeczowa wymiana poglądów na międzynarodowych obradach naukowych, takich jak obecny Kongres Sławistów.

Przełożyła *Zofia Dobrzańska*